

Pri meritokraciji gre poenostavljeno za »vladanje« elit, ki posedujejo znanje.

Nam »vladajo« elite, ki posedujejo znanje

DR. DARKA PODMENIK

Dvorana Slovenske matice je konec junija gostila tematsko razpravo, ki ji lahko pripišemo nekaj dodanih vrednosti – seveda ob aktualni vsebini meritokracije. [Spet] živahnega, strokovno pripravljenega pogovora »v živo« se je udeležila pestra zasedba udeležencev in udeleženk – dr. Frane Adam, Blaž Bajec, Maruša Gorišek, dr. Matej Makarovič, dr. Bernard Nežmah (mediator), dr. Marko Novak, dr. Darka Podmenik, dr. Janez Šušteršič in dr. Matevž Tomšič. V diskusiji je osrednja tematika variirala od konceptualnih do aktualnih »pandemijskih« dilem. Z njo se je zaključil 20-mesečni temeljni projekt pod finančno taktirko ARRS, v izvedbi Inštituta IRSA in Inštituta Nove revije.

dr. Darka Podmenik, zunanja znanstvena sodelavka Inštituta za razvojne in strateške analize – IRSA

V zadnjih nekaj letih je razprava o meritokraciji vse več, in to ne le v znanstveno-strokovnih krogih, pač pa tudi v različnih, vsem dostopnih medijih. Predpostavimo lahko, da se bo zanimanje zanje stopnjevalo med pandemijo kovida-19, ki jo spremljajo nenehni zapleti med politiko, stroko in javnostjo. Zaradi kompleksne tematike in širine nje-nega razpiranja v diskusiji se bomo v prikazu omejili na najbolj zanimive in aktualne odlomke. (Videoposnetek razprave z naslovom Meritokracija in družba znanja - med simulacijo in realnostjo si lahko ogledate na youtube.)

Srž (merit) meritokracije

Meritokracija je »idealnotipsko« normativni model regulacije socialne promocije temelječe na pridobljenem znanju; ponostavljeno gre za »vladanje« elit, ki posedujejo znanje. Za glavni kriterij družbene promocije (vertikalne mobilnosti) se upošteva doseženo znanje, izobrazbo in kompetence. Meritokracija je tudi konceptualni okvir in merilo za evalvacijo znanja, učenja ter kompetenc, pomembnih za družbeni razvoj; je optimalno politično regulativno načelo za upravljanje znanjsko-tehnoloških virov in zalog, vključno z njihovimi nosilci. Pomembno vpliva na poklicno verodostojnost (zaslužnost), socialno (ne)enakost in širši družbeno-politični kontekst. Rešuje krizne situacije, kot je pandemija kovida-19, z aktivacijo vseh znanjskih virov v spregi z meritokratskimi politično-regulativnimi načeli.

V Sloveniji ni uveljavljenih meritokratskih načel niti sistema akademskega napredovanja, kot je na primer v Veliki Britaniji.

Kje je na »lestvici meritokratskega« Slovenija? Po ugotovitvah iz omenjenega raziskovalnega projekta je za Slovenijo mogoče prepoznati preplet klientelističnega in egalitarnega modela z nekaterimi meritokratskimi lastnostmi in enklavami. (Adam, Gorišek, 2020)¹

Konceptualne zagate

V strokovnem diskurzu je koncept meritokracije večinoma pripoznan za ne-koherentnega, tudi za elitističnega, ker dopušča socialne neenakosti. V tej smeri je bilo največ diskusijskih »teoretičnih« prispevkov, kot je ta, da je meritokracija lahko tudi (samo)reprodukcija na znanju temelječih elite, ki zakriva družbene neenakosti. Ambivalentnost kriterijev njene re-

krutacije pa omogoča, da simulira samo sebe; tisti na položajih se lahko pretvarjajo, da kadrujejo po meritokratskih kriterijih, a uporabljajo klientelistične, plutokratske in druge kriterije. (Adam) Kritike, ki zagovarjajo principe egalitarnosti, predvsem s strani anglo-saksonskih avtorjev, se v novejšem času stopnjujejo in širijo s samega koncepta na načine njegovih izvedb. (Gorišek) Ker temeljno meritokratsko načelo enakih možnosti predpostavlja enakost v pridobljenem, ne pa univerzalne enakosti oziroma enakosti v pripisanem, meritokratski kontraverzni ideal »možnosti in enakosti« buri socialne in liberalne duhove ter izziva leve kot desne populizme. (Makarovič)

Da gre za inheretno konceptualno nasprotje, se je strinjal Tomšič, ko je govoril o demokraciji, katere legitimnost temelji na podpori večine, medtem ko znanje dodeljuje legitimnost meritokraciji. In še dlje: vladavina večine je ne-meritokratska, omogoča manipulacijo v škodo »boljših«, prav obratno od ideala, da vladajo »najmodrejši«. V razpravi o politiki je treba ločevati med principi legitimizacije po posameznih vejah oblasti. Denimo sodna oblast, tudi državna uprava morata upoštevati določena meritokratska načela za uspešno delovanje, meritokracija pa je manj pomembna za zakonodajno vejo, ki predstavlja različne

Zanašanje politikov na strokovnjake, kot tudi pretirano ponujanje pomoči s strani strokovnjakov, lahko delujeta »dvorezno«, sviri dr. Frane Adam.

Odločevalci pogosto vidijo svetovalce kot tiste, ki bodo povedali, kar sami želijo slišati, opozarja dr. Janez Šušteršič.

V meritokraciji so danes potrebni zahtevnejši kriteriji kot samo diploma, meni dr. Matej Makarovič.

Maruša Gorišek, mlada raziskovalka inštituta IRSA, s Frantom Adamom in Bernardom Nežmahom.

družbene in politične skupine. Za demokratično politiko je potrebna kombinacija državljsanskega zastopništva z meritokratskimi principi. (Tomšič)

V novejših razpravah se tehta, kaj ima koncept meritokracije, česar drugi »konkurenčni« koncepti nimajo, in obratno. (Gorišek) Makarovič domiselno opredeli meritokracijo za izmuzljiv koncept, ki je dober, ko je oprijemljiv, ker so alternativni koncepti še slabši.

Znanje in še enkrat znanje

Najbolj oprijemljivo merilo meritokracije je znanje, v katerem je moč, kot pravijo mnogi. Dobrih 250 let smo že vestni učenci Smithovega poduka o razvojni učinkovitosti »zastalnega vložka v človeško znanje«, a še vedno pred dilemo, katero znanje naj to bo. Skoraj vsi razpravljavci/ke so podali svoja videnja izboljšav (slovenskega) izobraževanja mladih. Makarovič je poudaril, da je treba upoštevati raznolikost možnih virov znanja, ki so lahko na primer »potencial« – kot talent; »lastnost« – kot pridnost in vztrajnost, ki jih meritokratski kriteriji ne vključujejo, in seveda »rezultat« kot uspešno dosežen cilj.

Znanje že v svojih osnovah omogoča socialno mobilnost, večinoma jo povečuje, v nekaterih državah pa zmanjšuje, je poudaril Adam. Hkrati pa lahko mobilnost zavira »simulirana« meritokracija in preobrazba meritokratske elite v kvazielito, ki deluje retencijsko, še posebno na mestih, kjer se znanje producira, kot so šolski sistemi, univerze idr. Če predpostavimo, da je bila diploma zaključnega šolanja tista bistvena vsebina – merita – meritokracije, so danes potrebni zahtevnejši kriteriji; v ospredje prihajajo človekova sposobnost znati upoštevati ne-enostranskosti, obvladati kreativne veščine, znati se v novih kompliciranih situacijah. (Makarovič)

Na področju pravne stroke se v času (post)tranzicije revitalizirajo pravniški poklici in vzporedno uveljavljajo meritokratski standardi. Kot negativen primer

Novak navaja pravniški izpit, ki bi moral biti »sito najsposobnejših«, a še teče po starem, kljub iniciativam za spremembe. Komentira, da se o njih »stroka ni poenotila, politika pa jih ni zagrabila«. V pravu so »odprti sistemi« za znanje, predvsem za obvladanje večšine jasnosti, pridobivanje znanja o uporabi znanja, spretnosti reševanja problemov in učenje poklica v praksi. (Novak)

Govor je bil tudi o pre-izobraženosti, še posebej tistih z najvišjimi stopnjami izobrazbe na tržno nezanimivih študijskih smereh, kateri smo priče že od konca prejšnjega tisočletja. Ta je ena od posledic znanja – prvega gibal globalne meritokratske družbe. Pre-izobraženost je lahko tudi problem na mikro ravni, ko ljudje opravljajo službe z izobrazbeno zahtevnostjo, nižjo od njihovega usvojenega znanja. (Nežmah)

Zanašanje politikov na strokovnjake, kot tudi pretirano ponujanje pomoči s strani strokovnjakov, lahko delujeta »dvorezno«, ko politiki s strokovnjaki opravičujejo nepriljubljene ukrepe ali/in ko s prevlado strokovnih mnenj pride do depolitizacije odločanja ter politične neodgovornosti.

Razprava se je dotaknila tudi kriterijev akademskih napredovanj, za katere je bilo domala soglasno ugotovljeno, da so spremljivi, prilagodljivi, nejasni. V Sloveniji ni uveljavljenih meritokratskih načel niti sistema akademskega napredovanja, kot je na primer v Veliki Britaniji. (Novak)

Posebnosti kovidnih razmer: stroka-politika-javnost

V kriznih situacijah politika ne more sprejemati odločitev brez pomoči oziroma sodelovanja stroke. Lahko bi sklepali, da je to dobra priložnost za stroko v ne-meritokratskem okolju, kot je slovensko. Vendar znanja, podatki, dokumenti in ne nazadnje naše vsakdanje izkušnje iz preteklega leta in pol kažejo dru-

gače. Na splošno so znanstveniki in strokovnjaki s strani uporabnikov obravnavani kot del »meritokratske« elite, priče smo množičnim javnim zanikanjem strokovnih mnenj. Med politiki in strokovnjaki pa ni videti prevladujočega konsenza. Zanašanje politikov na strokovnjake, a tudi pretirano ponujanje pomoči s strani strokovnjakov lahko delujeta »dvorezno«, ko politiki s strokovnjaki opravičujejo nepriljubljene ukrepe ali/in ko s prevlado strokovnih mnenj pride do depolitizacije odločanja ter politične neodgovornosti. (Adam in Gorišek, 2020)

V diskusiji je te ugotovitve aktualiziral Šušteršič z izpostavitvijo problema odločanja; v politiki in stroki so različni pogoji za odločanje, odločevalci pa pogosto vidijo svetovalce kot tiste, ki bodo povedali, kar sami želijo slišati. Strokovnjak, ki deluje v politiki, to počne kot politik, ohrani pa način strokovnega razmišljanja. V krizi zardi kovida-19 so za optimalne odločitve potrebna številna različna strokovna mnenja. V takih situacijah pogosto prihaja do ne-razločevanja med vlogo nosilcev teh mnenj in vlogo odločevalcev, ki so politično izvoljene osebe, odgovorne in plačane za odločanje. (Šušteršič) Danes je premalo strokovnosti v politiki. (Tomšič)

Meritokratski kriteriji bi morali igrati pomembno vlogo v javnih razpravah, ki so sicer z razširjeno digitalno tehnologijo pridobile vzdevek demokratičnosti, po drugi strani pa razkrivajo veliko pomanjkanje znanja oziroma »si tam že, če se oglasiš«. (Šušteršič) Meritokratska načela niso kriterij prosperitete medijev; nekoč je bila sposobnost pisanja kriterij in so bili pisate-

lji novinarji, danes pa niti vedenja in znanja ne potrebujejo več, ker lahko pišejo o tematikah, ki jih ne poznajo. Hkrati je žurnalizem podplačan. Spletni mediji oziroma mediji »na feed back« pa zahtevajo radikalnost, skrajnosti in avtomatizem, za kar ni sta potrebna znanje in mišljenje. (Nežmah)

Meritokracija na preizkušnji

Čas pandemije kovida-19 je tudi čas preizkušnje nekaterih pozitivnih in oprijemljivih meritokratskih načel. Skoraj neopažena pa nas je obšla, vsaj Evropo s Slovenijo, prva pandemija koronavirusa, imenovana sars. Gledano iz današnjega, izkušnjskega zornega kota bi lahko rekli, da je bila opozorilo, ki smo ga sprejeli, iz znanstvene perspektive pa re-

Skoraj vsi razpravljavci/ke so podali svoja videnja izboljšav (slovenskega) izobraževanja mladih.

alna simulacija, ki ni bila pravilno uporabljena. V družboslovju se namreč ne dela eksperimentov, lahko pa se uporabljajo simulacije, tudi nehotene. Ta pandemski predhodnica korone-19 med letoma 2002 in 2004 je pustila za sabo, poleg velike škode in laboratorijske osamitve koronavirusa na Kitajskem, ogromno gradiv, dokumentov, znanstvenih rezultatov, mednarodnih aktov in priporočil, regulativnih ukrepov na vseh ravneh od višje vodstvene ekipe WHO do lokalnih skupnosti, od vodstva ECDC do nacionalnih agencij, kot je slovenski NIJZ. Lahko bi rekli, da se je znanje o pandemiji z meritokratsko natančnostjo prevedlo v preventivna navodila za ukrepe, le politična volja za njihovo realizacijo je umanjala v večini

Če bi se človeštvo učilo na izkušnjah tistih, ki so doživeli sars, ob koncu leta 2019 večji del sodobnega, zahodnega sveta ne bi bil brez zalog zaščitnih sredstev, zadostnega števila bolnišničnih postelj, respiratorjev, zdravstvenih in drugih kadrov z znanjem o pandemiji.

Ni pametno staviti le na velike inštitute

Povzeta diskusija ni bila ne prva in ne zadnja, ki sta jo priredila Inštitut IRSA in Inštitut Nove revije; z njimi skušata ohraniti tradicijo javnih tematsko strokovnih razprav o (najbolj) aktualnih vsebinah, ne le med družboslovci, pač pa med strokovnjaki in znanstveniki iz vseh disciplin. Dolgo že vemo, da večine problemov sodobnih družb ne gre proučevati individualno, ne v okvirih le ene discipline, ene nacije in tudi ne institucije, četudi je ta velika. Med »prijemljivimi«¹ meritokratskimi načeli je tudi to, da je treba znanja hraniti, ne glede na njihov vir. Že dalj časa odmeva po slovenski raziskovalni pokrajini, da bo treba v dobrobit velikih, nacionalnih, evropskih ali globalnih projektov ukinjati manjše. Grožnje, kot jih razberemo v *Raziskovalni in inovacijski strategiji Slovenije 2021–2030*, majhnim, temeljijo na napačnih predpostavkah; da le veliki sežejo do inovativnih znanstvenih rezultatov, česar ne potrjujejo ne zgodovinske ne sodobne evidence; da je male raziskovalne zavode treba ukiniti, da bi velikim šlo bolje, kar tudi ne drži, učinkovitejše bi bilo povezovati male, tako zaradi organizacijske kot vsebinske inovativnosti ter učinkovitosti, kajti povezava več manjših enot oblikuje novo kvaliteto in kvantiteto; tudi iz »obrambnih«² razlogov ni pametno staviti le na velike, to bi se lahko naučili iz aktualne pandemije.

ni zahodnih držav. V znanstvenih krogih je takrat prevladalo prepričanje, da se bo pandemija koronavirusa ponovila najkasneje v treh letih. Na srečo je odlašala 15 let, dovolj, da bi se upoštevala vsa preventivna navodila, izdelana do leta 2010, in ne ostala le črka na papirju za pretežni del zemeljske oble.

Če bi se človeštvo učilo na izkušnjah tistih, ki so doživeli sars in če bi globalne, nacionalne, regionalne in lokalne politike upoštevale strokovne napotke mednarodnih in drugih zdravstvenih organizacij, ki so nastali iz večletnega znanstvenega proučevanja »simulacije«³ globalne pandemije, ob koncu leta 2019 večji del sodobnega, zahodnega sveta ne bi bil brez zalog zaščitnih sredstev, zadostnega števila bolnišničnih postelj, respiratorjev, zdravstvenih in drugih kadrov z znanjem o pandemiji, in še bi lahko naštevali. Naj za konec omenimo svetle primere; Kanado, Aljasko, vzhodnoazijske države, Japonsko, ki so bile pripravljene, bodisi ker so se ljudje učili na izkušnjah, bodisi ker so politike upoštevale strokovne napotke in odkritja znanstvenih raziskav, morda pa je šlo le za srečen splet znanjskih okoliščin, nekoč imenovan modrost. (Podmenik in Bajec)

1 Adam F., Gorišek M., 2020, Meritokracija med mitom, normo in realnostjo. http://www.institut-irsa.si/attachments/article/266/Meritocracy_Adam_Gorisek_19.3.2021..pdf